

Trei perspective asupra cunoașterii socialului: filosofia socială, științele sociale și filosofia științelor sociale

**Three perspectives on social knowledge: the social philosophy,
the social sciences and the philosophy of social sciences**

(Abstract)

The paper proposes an analysis of three perspectives on social knowledge: the social philosophy, the social sciences and the philosophy of social sciences. Starting from the Socratic idea that Philosophy is concerned about people's problems, the inquiry explores the social philosophy as a form of social knowledge and social communication. In this respect, the philosophical themes are considered a network of fundamental problems which structures a community through values, norms and common beliefs. The social is object as well as subject of philosophy. Beginning with the 19th century – when social sciences are constituted – the social also becomes research object for these sciences. Investigating society as a study object, the social sciences have claimed a positivist attitude, insisting upon the objectivity of the description of the social facts and their explanation by scientific laws, in order to make the undergoing of social phenomena intelligible. However, society is a reality that is lived and understood from inside, such that social philosophy maintains its relevance as a form of problematizing. A significant difference can be identified at the level of problematization modality: sciences are expected to offer an answer to the questions asked, whereas philosophy teaches us to ask questions and relish the problematizing attitude. The philosophical rationality also approaches its problems from the perspective of ideas, values and ideal norms, and what according to the principles of reason appears as a rightful (*de jure*) order cannot be brought back to the research of what exists, as *de facto* order. The origin of philosophical ideas lies in the communicative rationality which is historically, socially and culturally grounded.. It is from this perspective that the relevance of the social sciences' philosophy has to be also considered; this is usually described as an epistemological approach, a research about science, of the same nature as the epistemology of natural sciences, but as a matter of fact it is a perspective of acquiring the knowledge of the social and criticizing the assumptions of the social sciences from the perspective of this reflexive knowledge.

1. Caracteristicile filosofiei sociale

Putem înțelege caracteristicile filosofiei sociale pornind de la dubla determinare pe care o conține construcția lingvistică “filosofie socială”, în care filosofia apare ca subiect (substantiv), iar socială ca predicat (adjectiv). Determinativul “socială” din expresia “filosofie socială” poate să indice două lucruri distincte: pe de o parte, obiectul de studiu al filosofiei sociale, iar pe de altă parte, caracterul său social. În primul caz, vorbim de filosofie socială ca o disciplină filosofică ce are ca obiect de cunoaștere un domeniu distinct al realității: lumea socială, viața socială sau realitatea socială (expresii echivalente ca semnificație în măsura în care au aceeași referință). În celălalt caz, înțelegem că filosofia socială – asemenea celorlalte discipline filosofice – are un conținut determinat de condiția sa socială, în sensul în care, de pildă, orice teorie filosofică apare într-un anumit context social iar interpretarea sa adecvată reclamă cunoașterea problemelor la care teoria se raportează ca o posibilă soluție ideală, așa cum pentru a înțelege un text trebuie să identificăm întrebarea la care el apare ca răspuns¹. Având în vedere această dublă determinare, putem spune că filosofia socială este socială în dublu sens: pentru că are ca obiect de studiu lumea socială și, respectiv, pentru că încorporează socialul în chiar substanța filosofării, adică în modul său de a se defini ca formă de cunoaștere socială, formă de comunicare socială și formă de practică socială.

Deși disociabile, cele două aspecte sînt întim corelate în determinarea specificului filosofiei sociale. Tocmai pentru că studiază lumea socială, filosofia socială este capabilă să-și recunoască și să-și asume conținutul social al elaborărilor sale într-o măsură mai mare decît alte discipline filosofice, care pretind că dețin “adevăruri universale” obținute pe calea “rațiunii pure”. De fapt, chiar categoriile gândirii filosofice sînt produse ale experienței sociale și istorice, prelucrate de rațiunea filosofică înrădăcinată ea însăși în „lumea vieții”. ”În ce privește individul – scria Hegel – fiecare este desigur un fiu al timpului său; așa este și filosofia, timpul său prins în gânduri”². În acest sens, filosofia socială face parte integrantă din realitatea pe care o studiază, fiind nu doar o formă de cunoaștere, ci și o reflecție critică asupra condițiilor sociale ale cunoașterii. Acest lucru este de subliniat ca o contribuție specifică a filosofiei sociale la înțelegerea de sine a conștiinței filosofice. De aici derivă și consecințe importante pentru practica interpretării teoriilor sociale, care nu poate face abstracție de genealogia lor socială.

1.1. Socialul ca obiect al filosofiei

Lumea socială constituie o realitate complexă, cu multiple dimensiuni, care poate fi abordată din perspective diferite. Înțelegem acest lucru dacă remarcăm că definițiile par în genere simplificatoare, relevînd doar cîte o fațetă, considerată esențială, a realității sociale. De exemplu, într-o definiție uzuală, putem întîlni următoarea descriere a societății: ansamblu organizat de indivizi, uniți între ei prin relații de interdependență. În prim-planul acestei definiții se află indivizii, considerați

¹ Hans Georg Gadamer, *Adenăr și metodă*, Ed. Teora, 2001, pp. 216-218. Despre preluarea de către Gadamer a principiului hermeneutic al lui R.G. Collingwood cu privire la “a logic of question and answer”, a se vedea: Paul Balahur, *Problematologie și comunicare*, Ed. Performantica, 2006, pp.29-31.

² G.W.F. Hegel, *Principile filosofiei dreptului*, Ed. Academiei, 1969, p.18.

ca grupuri sau ansambluri de indivizi. Definiția nu este incorectă pentru că, evident, nu pot exista societăți fără indivizi. Dar la fel de importante în caracterizarea societății sînt relațiile dintre indivizi, care au un caracter determinat de realitatea existenței-împreună (conviețuirii); sînt numite, generic, relații sociale, iar protagoniștii lor, actori sociali. Societatea cuprinde însă, pe lângă indivizi și relațiile lor, activitățile care o susțin – de natură economică, politică, juridică, culturală etc., precum și rezultatele acestor activități: bunuri, valori, norme, instituții. Practicile sociale, precum și rezultatele lor se constituie și funcționează ca structuri specifice organizării sociale. Societatea, în ansamblul ei, poate fi privită ca o structură socială, adică un ansamblu al instituțiilor care constituie fundalul (sau “fundamentul”) dat, pe care se clădesc acțiunile sociale. După Anthony Giddens (*Constituirea societății*, 1984), structura socială este fundalul necesar al acțiunilor sociale, fiind, totodată, rezultatul acestor acțiuni.³ În fine, relația dintre acțiuni și structuri ne face să înțelegem că societățile sînt dinamice, adică au o viață a lor, iar expresia “viață socială” poate să desemneze, între altele, ansamblul proceselor ce asigură menținerea (conservarea) și dezvoltarea (schimbarea) societăților – procese numite mai tehnic “reproducerea” și, respectiv, “producerea socială”.

Date fiind aceste multiple fațete ale lumii sociale, ne putem întreba asupra cărora s-a îndreptat cu preponderență lumina reflecției filosofice. Dacă avem în minte lucrările cele mai reprezentative ale tradiției, constatăm că filosofia a tematizat, în modalități diferite, toate aspectele menționate. De exemplu, vom regăsi în teoriile sociale problema înțelegerii omului ca ființă socială și, respectiv, a societății ca

realitate umană; cercetarea relațiilor sociale, dar și a normelor, valorilor și instituțiilor care structurează o comunitate; în fine, analiza activităților sociale, după tipologia cărora s-au și diferențiat, din cadrul mai larg al filosofiei sociale, discipline particulare precum filosofia politică, filosofia dreptului, filosofia moralei etc. A concepe filosofia socială ca suma acestor discipline, care s-au legitimat specificîndu-și obiectul de studiu, ar fi totuși irelevant. În această situație, ce sens mai putem da filosofiei sociale? Altfel spus, ce este caracteristic pentru abordarea filosofică a lumii sociale?

Tradiția filosofică a descris multă vreme filosofia ca o *cercetare a fundamentelor*, fie în sensul “cauzelor prime și a fundamentelor ultime”, cum afirma Aristotel în *Metafizica*,⁴ fie în sensul principiilor raționale prin care putem explica fenomenele realității. Aristotel numește fundament (*arhe*) “acela prin care ceva este sau devine sau este cunoscut”. În acest sens scolasticii au vorbit despre *ratio essendi* (rațiunea de a fi), *ratio fiendi* (rațiunea de a deveni) și *ratio cognoscendi* (sau principiul cunoașterii lor). Pe baza fundamentelor au fost distinse și domeniile existenței și, în primul rînd, s-a diferențiat între lumea naturii și lumea socială. Potrivit lui Aristotel, filosofia însăși se divizează – după criteriul ontologic – în *filosofie teoretică* și, respectiv, *filosofie practică*, prima avînd ca obiect cercetarea naturii, iar cea de a doua, domeniul acțiunilor umane (termenul *practică* provenind din gr. *praxis*, însemnînd acțiune). În filosofia modernă, I.Kant a reluat diviziunea filosofiei după același criteriu *ontologic*, dublîndu-l cu un criteriu *epistemologic*; Kant a diferențiat cunoașterea naturii – ca lume a fenomenelor determinate de legi – și sfera practicului, ca “tot ce este posibil prin libertate” și se supune normelor determinate de rațiunea practică. “Postulatul

³ G. Marshall, *Dictionar de sociologie*, Oxford, 1998, trad.rom. Ed. Univers Enciclopedic, 2003, pp. 592-593.

⁴ Aristotel, *Metafizica*, 981 b-983b, Ed. IRI, 1999, pp. 16-22.

libertății”, ca și *specificul normelor sociale* pe care le-a studiat Kant constituie principii ale înțelegerii lumii sociale.

Avînd în vedere asemenea premise, considerăm că putem identifica perspectiva proprie filosofiei sociale dacă o descriem ca o cercetare și înțelegere rațională a fundamentelor vieții sociale. În sprijinul acestei viziuni aducem și argumentul că în tradiția filosofică cercetarea lumii sociale a luat forma tematizării unor idei fundamentale, consacrate ca probleme filosofice legate de înțelegerea societății și a omului ca ființă socială. Asemenea teme, pe care le-am identificat deja vorbind despre începuturile filosofiei, sînt: dreptatea, ordinea socială, libertatea, puterea și autoritatea, dreptul, morala, fericirea etc. Nu trebuie să ne imaginăm însă că problemele au rămas constante și doar răspunsurile, adică teoriile, concepțiile sau doctrinele – determinate istoric și social – ar varia, putînd, eventual, să le comparăm relevanța. O asemenea optică nu este adecvată pentru a înțelege nici istoria doctrinelor sociale și nici istoria problemelor, ba nici chiar istoria conceptelor. De aceea, pentru a înțelege teoriile sociale trebuie să luăm în considerație atît istoria problemelor cît și istoria oamenilor, influența tradiției filosofice, dar și noutățile problematizării sociale la care este conectată reflecția filosofică.

Filosofia socială ne arată că ideile filosofice nu apar din nimic și nici nu sînt un miracol al rațiunii pure: ele răsar pe un sol pregătît de tradiția problematizării filosofice atunci cînd evenimentele sociale provoacă o nouă însămîntare. ”A concepe ceea ce este – scria Hegel – este sarcina filosofiei; căci ceea ce este este rațiunea (...). Pentru a spune încă un cuvînt asupra învățaturii despre cum trebuie să fie lumea, filosofia ajunge la aceasta în orice caz prea tîrziu. Ca gînd al lumii, ea apare în timp abia după ce realitatea a terminat procesul ei de formare și este gata săvîrșită...Cînd

filosofia își pictează cenușul ei pe cenușiu, atunci o formă a vieții a îmbătrînit, și cu cenușul pe cenușiu ea nu poate fi întinerită, ci numai cunoscută; bufnița Minervei nu-și începe zborul decît în căderea serii”.⁵

Începînd cu secolul XIX, atunci cînd se constituie științele sociale – sociologia, etnologia, antropologia culturală etc.-socialul, ca obiect de studiu al filosofiei sociale, devine și domeniu de cercetare pentru aceste științe. Mai mult, pe măsură ce-și revendică autonomia, științele sociale pretind a fi adevărata cunoaștere a “ceea ce este”, ca științe ale ”faptelor sociale”. În condițiile în care par să-și dispute același domeniu de studiu, se pune problema caracterizării filosofiei în raport cu științele sociale concurente. Dacă au același obiect epistemic, ceea ce le poate diferenția este atitudinea față de obiect, adică modalitatea de cunoaștere (sau problematizare). Diferențierea dintre atitudinea științifică și cea filosofică a fost, într-adevăr, un ”criteriu de demarcație”, considerat mai totdeauna în favoarea științelor sociale. Dar, ceea ce vrem să arătăm e că, departe de a fi un dezavantaj, atitudinea filosofică poate constitui un atu pentru relevanța filosofiei sociale deoarece – mai evident decît în cazul științelor sociale – socialul apare nu numai ca “obiect”, ci și ca “subiect” al filosofiei, în sensul evidențierii condiției sale sociale.

1.2. Socialul ca subiect al filosofiei (condiția socială a filosofiei)

Științele sociale au apărut disociindu-se atît de științele naturii, cît și de filosofie; mai exact, de acea parte a filosofiei care, studiînd problemele lumii sociale, reprezintă filosofia socială. Criteriile diferențierii de științele naturii au fost similare celor prin care, încă de la Aristotel, filosofia

⁵ G.W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. Academiei, 1969, pp. 18,20.

socială s-a disociat de filosofia naturii; în esență, ele constau în două principii: 1) *principiul ontologic* – prin considerarea societății ca un domeniu distinct al realității, implicând, deci, postulatul unei ontologii regionale (*ontologia socialului*); și 2) *principiul epistemologic* – prin convingerea științifică privind ireductibilitatea faptelor sociale la alte genuri de fapte, precum cele fizice, biologice sau psihice, ceea ce am putea numi postulatul unei epistemologii specifice, *epistemologia socială*.

Criteriile diferențierii de filosofie s-au referit, mai ales, la specificul modurilor de cercetare. Prin preluarea temelor filosofiei, științele sociale își relevă sorgintea filosofică; dar prin modul științific de abordare și-au revendicat autonomia față de filosofie, în numele unui alt tip de cunoaștere, consacrat mai întâi în știința modernă a naturii. Delimitarea de filosofie a fost proclamată de unii autori drept depășire a fazei “speculative” sau “metafizice” a cunoașterii și intrare într-o fază superioară, a științei “pozitive”; aceasta este una dintre tezele “tari” formulate de Auguste Comte în *Curs de filosofie pozitivă* (1830-1842). Prin Emile Durkheim, sociologia și-a consolidat statutul de “știință a faptelor sociale”, iar cercetării științifice i-au fost stabilite reguli metodologice clare, precum cele două reguli de bază: 1) “considerarea faptelor sociale ca lucruri”, adică independent de modul în care și le reprezintă actorii sociali; și 2) căutarea cauzei determinante a unui fapt social în alte fapte sociale (și nu în fapte psihice, biologice sau de altă natură).⁶ Și alți autori care au contribuit, în secolul XIX, la constituirea unei “științe a societății”, precum John Stuart Mill, Herbert Spencer, Karl Marx, Max Weber, Georg Simmel au considerat că prin metodele științifice și, mai ales, prin identificarea legilor care să explice procesele sociale,

cunoașterea științifică ia locul filosofiei speculative în studierea lumii sociale.

Evoluția filosofiei în ultimele două secole ne arată însă că filosofia – și, în speță, filosofia socială – n-a dispărut, cedând locul științelor sociale care s-au dezvoltat și diversificat; dimpotrivă, filosofia și-a menținut autoritatea asupra temelor sale tradiționale, și-a consolidat poziția cu argumentele unei perspective proprii și s-a afirmat chiar în ipostaze noi (ca, de exemplu, cea de filosofie a științelor sociale). Pentru a explica această situație, trebuie să aducem în discuție câteva argumente relevante, și vom porni chiar de la diferența deja menționată dintre atitudinea științifică și atitudinea filosofică.

De la apariția lor, științele sociale, vizând societatea ca obiect de studiu, și-au revendicat o atitudine “obiectivistă”, insistând asupra obiectivității descrierii faptelor și explicării lor prin legi care să facă inteligibilă desfășurarea fenomenelor sociale. Termeni ca “pozitivism”, “descriere”, “explicație”, “legi ale societății”, “reguli ale metodei sociologice” etc. sînt semnificativi pentru tratarea faptelor sociale ca realități independente de subiectivitatea actorilor sociali, în ideea că doar analiza factorilor obiectivi poate să conducă la înțelegerea interacțiunilor care determină conservarea și schimbarea societăților.

Dar, mai înainte de a fi un obiect de cunoscut, societatea este pentru fiecare dintre noi (inclusiv pentru cercetătorii sociali) o realitate trăită. Chiar explicația științifică presupune o înțelegere prealabilă care ne face să căutăm, dincolo de faptele sociale, sensul/semnificația lor. Ca ființă socială, fiecare om este implicat în interpretarea fenomenelor sociale, fie că acestea îi apar ca practici, comportamente, relații sau instituții. Interpretarea este ea însăși un comportament social și o modalitate de integrare/participare socială; ea presupune conștiința existenței în societate și, o dată

⁶ Emile Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique* (1895), PUF, Paris, 1990.

cu aceasta, posibilitatea problematizării condiției sociale sub forma întrebărilor despre existența în societate, ca de exemplu: De ce trăiesc oamenii în societate? Poate omul trăi fără societate? De ce trebuie să ne supunem regulilor sociale? Cum se justifică aceste reguli și de unde vine puterea lor pe care o resimțim cel mai adesea ca o constrângere? etc.

Asemenea întrebări – chiar dacă nu neapărat în acești termeni – pot fi presupuse a interveni la nivelul conștiinței fiecăruia, în măsura în care fiecare persoană este interesată de înțelegerea existenței sale în societate și ajunge să reflecteze asupra sensului său. Dacă, într-un fel sau altul, se regăsesc în conștiința celor mai mulți, le putem considera întrebări ale conștiinței comune. Conștiința comună nu este ceva ce există înafara conștiințelor individuale, căci societatea, fiind o abstracție, nu posedă o “conștiință” a sa, decât dacă o personificăm într-o manieră antropomorfică nepermisă; nu există vreo altă conștiință decât cea a indivizilor. Totuși, faptul că ei își pun întrebări similare, determinate de realitatea existenței-împreună, îi face să aibă ceva în comun: conștiința comunității lor. Această conștiință a comunității – care se întruchipează în fiecare conștiință individuală – apare la un prim nivel drept conștiință comună. La acest nivel, conștiința comună este uneori identificată cu cunoașterea comună, ceea ce face ca noțiunea să aibă, de obicei, un sens depreciativ, ca desemnând ceea ce crede toată lumea, în mod nediferențiat și de regulă greșit, pentru că reflectă opinii neîntemeiate, adică nescrutate critic. Din acest motiv, știința ține să se delimiteze neapărat de cunoașterea comună.⁷ Totuși, conștiința comună – *sensus communis* – face

posibilă existența comunității. În acest sens, putem defini o societate și ca o comunitate a celor care se înțeleg în privința întrebărilor și răspunsurilor cu sens referitoare la existența lor împreună.⁸

Am formulat această definiție – mai puțin obișnuită a societății – pentru a susține că filosofia, ca practică a cunoașterii sociale, nu-și pune alte întrebări decât cele ale conștiinței comune. Am amintit deja că Socrate era convins că filosofia nu dezbate alte probleme decât cele care sînt ale tuturor, în sensul că le (re)cunosc toți ca probleme care îi interesează personal, iar cei mai mulți le consideră importante pentru a se cunoaște pe sine și a-i înțelege pe ceilalți. Relevanța socială a filosofiei provine din faptul că punînd întrebări de interes comun are priză la conștiința comună. Dialogul filosofic, ca formă de comunicare socială, n-ar fi fost posibil dacă întrebările și răspunsurile nu s-ar fi configurat pe fundalul conștiinței comune. Pe de altă parte, dezbătînd probleme de interes comun, filosofia dovedește că atît conștiința comună cît și cunoașterea comună pot fi dezvoltate prin metodele problematizării raționale. O cale prin care filosofia poate activa resursele raționalității sociale este aceea de a aduce în discuție ideile fundamentale ce desemnează principii sau fundamente ale înțelegerii vieții în societate (așa cum, după modelul socratic, vor face mereu filosofii, întrebîndu-se: Ce este dreptatea? Ce este puterea? Ce este libertatea? etc.). În filosofie, s-a remarcat uneori, întrebările sînt mai importante decât răspunsurile; cu această remarcă semnalăm o altă diferență dintre atitudinea filosofică și cea științifică: în timp ce de la științe – inclusiv de la cele sociale – așteptăm răspunsuri clare la problemele studiate, filosofia pare să ne învețe mai degrabă să punem întrebări și să prețuim atitudinea

⁷ Ideea “rupturii epistemologice” dintre știință și simțul comun a fost tematizată de G. Bachelard (*La formation de l'esprit scientifique*, 1935, Vrin, Paris, 1983, p.14) și preluată apoi de numeroși autori.

⁸ Paul Balahur: *Problematologie și comunicare*, Ed Performantica, 2006, pp.27-62.

problematizatoare. În fine, din filosofie înțelegem, mai curînd decît din științele sociale, care este rostul problematizării în viața personală, ca și în cea socială: problemele noastre – pe care specialiștii în științe sociale le tratează ca fapte sociale, pentru a le interpreta și explica în mod obiectiv – sînt în fond modalități ale existenței individuale subiective, din perspectiva căreia ne raportăm la lumea vieții sociale; și doar reflectînd asupra condiției noastre existențiale dobîndim identitatea personală și identitatea socială.

2. Filosofia socială și științele sociale

2.1. *Problematizarea științifică și cea filosofică (Judecățile de existență și judecățile de valoare)*

Ca formă de cunoaștere care vizează explicarea faptelor sociale, științele sociale se ocupă de ceea ce este, avînd o realitate obiectivă asemenea “lucurilor”, cum se exprima Durkheim. Ele se străduie să-și construiască teoriile exclusiv pe judecăți de existență, evitînd aprecieri care să denote opțiuni, convingeri sau angajamente valorice ale cercetătorilor. În acest caracter de “neutralitate axiologică” (Max Weber) s-a văzut adesea o caracteristică a obiectivității științifice și un semn al superiorității sale epistemice față de filosofie, acuzată că ar exprima o atitudine mai degrabă subiectivă, prezentînd idealuri mai curînd decît realități, construcții speculative în loc de analize realiste, produse ale unei ”false conștiințe” decît o înțelegere adecvată a mecanismelor sociale reale.

Atitudinea critică față de filosofie a luat forme diferite, de la opoziția comteană știință (filosofie pozitivă) vs. metafizică (filosofie speculativă), la contrastul dintre explicația faptelor și exprimarea idealurilor,

sau delimitarea știință vs. ideologie. Marx a folosit termenul de ideologie (creat în 1796 de A. Destutt de Tracy pentru a denumi “știința ideilor”) în sens negativ, de ”falsă conștiință”, pentru a caracteriza filosofia, oferind totodată o explicație proprie a cauzelor pentru care filosofia n-ar putea fi decît o formă denaturată a conștiinței sociale, și anume, teoria sa referitoare la rolul fundamental al structurilor economice ca o cheie a înțelegerii *ideologiilor*, componente ale “suprastructurii” sociale: ”În producerea socială a vieții lor, – scria Marx – oamenii intră în relații precise și independente de voința lor, relații de producție care corespund unei anumite etape de dezvoltare a forțelor de producție materiale. Ansamblul acestor relații de producție constituie structura economică a societății, fundamentul real pe care se ridică o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund anumite forme ale conștiinței sociale. Modul de producție al vieții materiale condiționează procesul vieții sociale, politice și intelectuale în general. Nu conștiința oamenilor determină existența lor, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința”.⁹ După Marx, ruptă de baza practico-socială și fără a avea conștiința propriei sale condiționări sociale, ideologia îndeplinește o funcție mistificatoare, universalizînd forme de reprezentare teoretică (filosofică, juridică, artistică, religioasă) care își au, însă, rădăcina în „raporturile de producție” aflate în conflict cu „forțele de producție”.

Pentru a marca diferența dintre atitudinea științifică și cea filosofică unii autori au insistat asupra distincției dintre *judecățile de existență* și *judecățile de valoare*. Judecățile de existență (sau “de realitate”, cum le mai numea Durkheim) constau în judecăți “ce se mărginesc să exprime fapte

⁹ K. Marx, *Prefata la "Contribuții la critica economiei politice"* (1859), citat de M. Hollis, *Introducere în filosofia științelor sociale*, Ed. Trei, 2001, p.13.

date sau raporturi între fapte date”, în timp ca judecățile de valoare sînt judecăți care ”au ca obiect să spună nu ceea ce sînt lucrurile, ci ceea ce ele valorează în raport cu un subiect conștient, prețul pe care acesta li-l fixează”.¹⁰ Judecățile de existență sînt obiective, cele de valoare, numite și estimări, au un caracter subiectiv. Conform regulilor sale metodologice, știința faptelor (sociale) ar trebui să se limiteze la judecățile de existență și să evite, pe cît posibil, judecățile de valoare. Totuși, Durkheim arată că nici sociologia pozitivă, în ciuda ”fetișismului său empirist pentru fapt și a indiferenței sistematice pentru ideal”, nu poate elimina judecățile de valoare. ”O judecată de valoare – scria Durkheim – exprimă relația unui lucru cu un ideal. Or, idealul e dat ca și lucrul, deși în alt fel; în felul său este și el o realitate... Nu există o manieră de a gândi și de a judeca pentru a stabili existența și alta pentru a estima valori. Orice judecată are în mod necesar o bază în dat: chiar cei care se raportează la viitor împrumută materialele lor fie din prezent, fie din trecut. Pe de altă parte, orice judecată pune în mișcare idealuri. Există deci și nu poate fi decît o singură facultate de a judeca”.¹¹ Diferența dintre cele două tipuri de judecăți pare a se estompa o dată cu afirmația că ”orice judecată pune în lucruri idealuri”; dar Durkheim precizează că ”acestea sînt de specii diferite”, și anume: unele au doar rolul de a exprima realitățile cărora li se aplică și de a le exprima așa cum sînt, iar acestea sînt conceptele propriu-zise; altele, dimpotrivă, au funcția de a transfigura realitățile la care sînt raportate și ele reprezintă „idealurile de valoare”. Propunîndu-și să abordeze problema filosofică a

raporturilor dintre cele două tipuri de judecăți, Durkheim nu renunță la ideea că sociologia este o știință a faptelor, deși constată că: ”Principalele fenomene sociale, religie, morală, drept, economie, estetică nu sînt altceva decît sisteme de valori, așadar idealuri”. Cu toate că sociologia are ca obiect idealurile sociale, ”ea nu tratează idealul decît pentru a face știință”; ea ”nu întreprinde construirea lui, ci, dimpotrivă, îl ia ca dat și încearcă să-l analizeze și să-l explice”.¹² În antiteză cu analiza idealurilor ca ”fapte sociale” s-ar situa ”construirea idealurilor” care, după Durkheim, nu intră în sarcina științelor sociale. Dar explicarea ”construirii” idealurilor rămîne pentru Durkheim o problemă nerezolvată și pentru că, în ciuda unor nuanțări, el ține să conserve distincția netă dintre cele două tipuri de judecăți.

Filosofia – și în special filosofia socială – poate fi descrisă, prin contrast, ca o reflecție orientată preponderent nu spre ceea ce este, ci spre ceea ce trebuie să fie. În *Republica* lui Platon este vorba despre construcția ”în minte” a unei cetăți ideale, orînduită după principii raționale, deduse din ”Ideea” de dreptate, ea însăși subordonată ideii centrale din ”lumea ideilor”, Ideea de Bine. Binele, dreptatea, adevărul etc. sînt valori care conduc reflecția filosofică în construcția sa ideală. În numele acestor valori sînt judecate cele ce există ca fapte, – de exemplu normele dreptului pozitiv sau opiniile oamenilor despre dreptate. Pentru că privește legile existente din perspectiva a ceea ce trebuie să fie conform „Ideii de dreptate”, s-a spus că filosofia dreptului a lui Platon exprimă un mod de gândire ”deontologic” (G. Del Vecchio). Același mod de gândire se regăsește și în doctrinele dreptului natural,

¹⁰ E. Durkheim, *Judecăți de valoare și judecăți de realitate* (1911), în antologia *Filosofie contemporană*, texte alese de A. Boboc și I. N. Rosca, Ed. Garamond, f.a., pp. 59.

¹¹ *Idem*, p. 71.

¹² *Idem*, p. 72. Despre relația dintre judecățile de fapt și judecățile de valoare în cercetarea socială, a se vedea și: Max Weber, *Teorie și metodă în științele culturii*, Ed. Polirom, 2001.

care opun normelor existente (dreptului pozitiv), drepturile care ar deriva din însăși natura umană, ca legi valabile oricând și oriunde, și pe care orice om le poate cunoaște cu ajutorul rațiunii. Ideea *dreptului ideal* străbate, ca o idee-forță, întreaga tradiție filosofică, exprimată în forme variate – de la concepția dreptului rațional (Platon, Aristotel) la filosofia creștină a dreptului (Augustin, Toma d’Aquino), de la teoriile dreptului natural (H. Grotius, J. Locke, J.J. Rousseau, I. Kant) și pînă la reflecțiile contemporane asupra drepturilor omului sau despre principiile dreptății sociale. Caracteristic acestei abordări este principiul conform căruia ceea ce trebuie să fie nu poate fi dedus din – sau redus la – ceea ce este. Kant exprima acest principiu considerînd că nu putem înțelege “ce este dreptul (*quid sit iuris*)” pornind de la datele empirice, adică de la ceea ce, ”într-un anume loc și un anume timp prescriu legile”, pentru că nu știm dacă “ceea ce prescriu legile este drept”; iar pentru a găsi “un criteriu universal cu ajutorul căruia să putem recunoaște în general dreptul și nedreptul, trebuie să căutăm sursa acestor judecăți în rațiunea pură ca unicul fundament al oricărei legislații pozitive posibile”.¹³

Generalizînd, am putea spune că este proprie filosofiei abordarea rațională a problemelor din perspectiva ideilor, valorilor sau normelor ideale, iar ceea ce, conform principiilor rațiunii, apare ca ordine de drept (*de jure*) nu poate fi redus la cercetarea a ceea ce există, ca ordine *de facto*. Altfel spus, filosofia nu se limitează la judecăți de existență, ci implică și judecățile de valoare. Cum este posibil ca faptele să fie privite din perspectiva valorilor și, mai ales, care este originea ideilor despre ceea ce trebuie să fie – constituie întrebări la care, cum am văzut, sociologia lui

Durkheim nu putea răspunde. Kant indica drept sursă a abordării filosofice concepțiile rațiunii pure și imperativele rațiunii practice. Dar raționalitatea filosofică își are ea însăși sursele în experiența istorică a societăților și în aspirațiile conștiințelor individuale. Oricum, evaluarea critică a stărilor de fapt în numele unor criterii raționale, ca și construcția ideală a ceea ce trebuie să fie după principii ale normelor și valorilor evidențiază un îndelung exercițiu al rațiunii filosofice și face parte din tradiția sa ca practică socială.

2.2. Filosofia științelor sociale. (Filosofia ca epistemologie a științelor sociale)

Constituirea științelor sociale se realizează nu doar prin desprinderea de filosofie, ci și cu ajutorul filosofiei. Paradoxal, delimitarea de filosofie a presupus concursul filosofiei, mai ales în ipostaza sa de teorie a cunoașterii, la care s-a apelat pentru a găsi argumentele diferențierii dintre diferitele tipuri sau forme de cunoaștere.

Cercetarea filosofică a cunoașterii, a surselor și formelor sale constituie domeniul gnoseologiei sau teoriei generale a cunoașterii. Gnoseologia studiază cum cunoaștem ceea ce cunoaștem, care sînt originile și modalitățile cunoașterii, ce criterii avem pentru a distinge o cunoaștere bine întemeiată de o simplă prejudecată, credință sau opinie. În cadrul teoriei generale a cunoașterii se distinge teoria cunoașterii științifice, numită epistemologie (ceea ce etimologic înseamnă “discurs despre știință”, din gr. *logos*, discurs, și *episteme*, știință). Ca disciplină filosofică, epistemologia studiază natura cunoașterii științifice, procesele prin care se produce știința și condițiile validării rezultatelor sale (ipoteze, legi, teorii). Numită uneori și filosofia științei, epistemologia vizează, în ultimă

¹³ I.Kant, *Metafizica moravurilor*, Ed.Antaios,1999. pp. 67-68.

instanță, determinarea statutului teoriilor științifice, iar analiza acestora a fost diferențiată, după aspectele cercetate, în trei componente, și anume: sintaxa logică a științei (care analizează teoriile sub aspectul raporturilor formale dintre enunțurile lor), semantica științei (vizînd clarificarea înțeleșurilor pe care le au conceptele științifice) și, respectiv, pragmatica discursului științific (privind modul în care aserțiunile din teorii sînt folosite pentru a demonstra o teză, a rezolva o problemă sau a influența formarea convingerilor).

Dezvoltarea epistemologiei moderne este inseparabil legată de apariția “noii științe” a cercetării lumii, ale cărei principii au fost teoretizate de F.Bacon în *Novum Organon Scientiarum*, 1620, de R.Descartes în *Discurs asupra metodei* (1637), de J.Locke în *Eseu asupra intelectului omenesc* (1690) și, mai ales, de I.Kant, în *Critica rațiunii pure* (1781). Epistemologia kantiană s-a structurat prin analiza filosofică a principiilor și metodelor fizicii lui Newton și a constituit un model pentru elaborările ulterioare care au păstrat postura filosofiei de critică rațională a fundamentelor științei. În această ipostază a participat filosofia și la legitimarea teoretică a statutului științelor sociale, încă de la apariția lor, precum și la dezbaterile privind metodele lor specifice, presupuzițiile ontologice și epistemologice ale teoriilor, analiza limbajului conceptual și a funcțiilor discursului științific, relevanța modelelor interpretative etc. Asemenea probleme au configurat identitatea unei discipline filosofice distincte, numită *filosofia științelor sociale* sau *epistemologia științelor sociale*.¹⁴

Problema filosofică centrală a științelor sociale a fost considerată multă vreme aceea dacă obiectul lor de studiu – viața socială umană – este sau nu suficient de

asemănătoare lumii naturii non-umane pentru a fi cercetată și descrisă cu metodele științifice consacrate în studiul lumii fizice sau dacă specificul său ontologic impune elaborarea unor metode diferite. În termeni consacrați în epistemologia științelor sociale, dilema metodologică a fost formulată sub forma alternativei: *monism sau dualism metodologic*. Concepția monistă susținea unitatea metodei științifice, atît în științele naturii, cît și în cele sociale. Dimpotrivă, dualismul metodologic afirma, pornind de la distincția domeniilor de studiu, necesitatea diferențierii metodelor celor două grupe de științe.

Printre susținătorii monismului metodologic menționăm autori precum A.Comte, E. Durkheim, H. Spencer, John Stuart Mill ș.a. De exemplu, J. S. Mill, în lucrarea “*System of logic*” (1843) – și în special în cartea a VI-a, despre “*Logica științelor morale*” – își exprimă poziția monistă considerînd că întreaga natură, inclusiv „natura umană” și, prin urmare, și viața socială a omului, este guvernată de legi cauzale ce pot fi descoperite prin aceeași metodă științifică, bazată pe procedeele inducției și deducției.¹⁵

Concepția dualistă a fost susținută de Wilhelm Windelband, Wilhelm Dilthey, Heinrich Rickert, Max Weber ș.a. Windelband a propus o distincție logică *a priori* între științele naturii și cele sociale pe baza metodelor acestor științe, considerînd că științele naturii folosesc o metodă “nomotetică” sau generalizatoare, deoarece caută să descopere relații sau proprietăți generale similare legilor (*nomoi*), în vreme ce științele sociale, istorice sau culturale utilizează o metodă “idiografică” sau de individualizare, ele fiind interesate de evenimente irepetabile și de aspectele particulare sau unice ale oricărui fenomen. Distingînd între științele naturii

¹⁴ Ted Benton, Ian Craig, *Philosophy of Social Sciences. The Philosophical Foundations of Social Thought*, Parvare, New York, 2001, pp. 11-27.

¹⁵ M.Hollis, *Introducere în filosofia științelor sociale*, ed.cit., pp. 17-18.

(*Naturwissenschaften*) și cele ale spiritului (*Geisteswissenschaften*), W.Dilthey a susținut că metoda celor dintâi este *explicația*, în timp ce metoda disciplinelor sociale este *înțelegerea* (*Verstehen*). Max Weber a făcut din *Verstehen* principiul sociologiei sale comprehensive, considerând că sociologia trebuie să identifice, pe baza înțelegerii sensurilor acțiunilor umane, “tipuri ideale” de conduită sau acțiune socială, caracteristice unei tipologii a societăților.¹⁶

Problemei filosofice a metodei i s-a adăugat, ca problemă centrală a epistemologiei științelor sociale, cea a modelelor conceptuale de înțelegere a societății, formulată și ea ca o alternativă: *holism vs. individualism* (sau atomism). Concepțiile *holiste* sau *globaliste* consideră că pentru a explica fenomenele sociale trebuie pornit de la “structuri” (sociale) către indivizi și acțiunile lor – “de sus în jos”, în vreme ce concepțiile *individualiste* adoptă perspectiva opusă, socotind că pentru a explica viața socială trebuie să începem cu studiul indivizilor și al (inter)acțiunilor lor, adică “de jos în sus”.¹⁷

În *Introducere în filosofia științelor sociale*, Martin Hollis consideră că prin combinarea celor două probleme – cea a metodei (cu alternativa: *explicație sau înțelegere*) și, respectiv, cea a modelului de interpretare, fundamentat pe *cuplajul ontologic-epistemologic* (cu alternativa: *holism sau individualism*) – se poate realiza o matrice euristică prin care să clasificăm “tipurile de gândire” caracteristice teoriilor sociale – adică paradigmele științelor sociale; acestea s-ar diferenția în funcție de conceptul-cheie sau principiul de bază al interpretării, după cum vizează, în primul rând, ”sisteme”(holism-explicativ), ”practici” (holism interpretativ),

”agenți” (individualism explicativ) sau “actori” (individualism-interpretativ).¹⁸

Ipostaza filosofiei de *epistemologie a științelor sociale* atestă importanța reflecției filosofice și, în special, a filosofiei sociale – care abordează aceeași problematică a lumii sociale – în relațiile sale cu științele sociale.

		Explicație	Înțelegere
Holism		Sisteme	Practici
		Agenți	Actori
Individualism			

¹⁶ Georg Henrick von Wright, *Explicație și înțelegere*, Ed Humanitas, 1995, pp. 23-35.

¹⁷ M.Hollis, *op. cit.*, 14-27. A se vedea și: Daniel Little, *Varieties of Social Explanation*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1991.

¹⁸ M.Hollis, *op.cit.*, p. 25. Pentru o analiză a paradigmelor științelor sociale, inclusiv a “matricei tipurilor de gândire” a lui Hollis, a se vedea: Paul Balahur, *Fundamente ale științelor sociale*, în volumul “Comunicare socială și relații publice”, Ed. Universității “Al. I. Cuza” Iași, 2006, pp.112-139.